

The Gleaner

Vol 3 (1965)

Η συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Α. Μανούσου. Βιβλιογραφικές παρατηρήσεις

Χριστίνα Παγώνη

doi: [10.12681/er.9474](https://doi.org/10.12681/er.9474)

Copyright © 2016, Χριστίνα Παγώνη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παγώνη Χ. (2016). Η συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Α. Μανούσου. Βιβλιογραφικές παρατηρήσεις. *The Gleaner*, 3, 277–281. <https://doi.org/10.12681/er.9474>

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΗΜ. ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ ΤΟΥ Α. ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τὴν ὁποία ἐξέδωκε ὁ Ἀντώνης Μανούσος¹ στὴν Κέρκυρα τὸ 1850 εἶναι βιβλίον σπάνιον ὅσο καὶ ἀξιόλογο. Στὰ κάποια βιβλιογραφικὰ καὶ ἄλλα προβλήματα, ὅσα παρουσιάζει ἡ ἔκδοσις αὐτή, θὰ προσπαθήσω ἐδῶ νὰ δώσω ἀπάντησιν.

Ἐγὼ μπροστά μου τρία ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὶς βιβλιοθηκῆς Γεννάδειο, Γ. Σαββίδη καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ. Τὸ τελευταῖον, χωρὶς νὰ εἶναι πλήρες, παρουσιάζει τὸ βιβλιογραφικὸ πλεονέκτημα ὅτι σώζεται σὲ τεύχη μὲ τὰ ἐξώφυλλά τους, τὰ περισσότερα. Τὰ ἀντίτυπα αὐτὰ περιέχουν ὅλα τὰ τραγούδια τῆς συλλογῆς, ποὺ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ περιεχομένου χωρίζεται σὲ τρία τμήματα :

Α. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου Ἐν Κερκύρᾳ τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλadelphéως 1850² (Εἰς 8ον, σ. 32).

Περιέχει τὸ Πρὶν τοῦ Προοιμίου—διάλογο μὲ σκοπὸ τὴν ὑποστήριξιν τῆς δημοτικῆς κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ σολωμικοῦ διαλόγου—(σ. 3-14)³, τὴν Ἀπατημένη Κόρη μὲ ἔκτενεῖς «σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ἄσματος»

1. Μανούσος ἢ Μανούσης. Πρβλ. Ὁ Θάνατος τῆς νεφλῆς ποίημα Ἀντωνίου Μανούση Κερκυραίου, Βενετία, 1848. Ἀπὸ τὰ 1850 καὶ ἐξῆς παρουσιάζεται ὡς Μανούσος· πρβλ. τὴν παρουσίασιν τοῦ Πολυᾶ (σ. 2) καὶ τὸ ποίημα Μιὰ Εἰκόνα στὴ συλλογὴ τοῦ Μανούσου Λυρικά Ποιήματα—Ἀναμνήσεις—Ποικίλα, Ἀθήνα 1876, σ. 178.

2. Πρβλ. ΓΜ 10928, E. Legrand *Bibliographie Ioniennne* 1657. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Συμβολὴ εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν τῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων*, περ Ἑλληνικῆς Δημιουργίας 5 (1950), σ. 369, καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, *Συμβολὴ*

εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν τῶν Ἑλληνικῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν, Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 8 (1953-1954), σ. 102-103.

3. Τὸν διάλογο αὐτὸ ἀναδημοσιεύει ἡ Γλ. Πρωτοπαπᾶ στὸ περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία 10 (1952), σ. 364 κέξ. μὲ τίτλον *Διάλογος περὶ Γλώσσης*. Μὲ τὸν ἴδιον τίτλον ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Γ. Θ. Ζώρα στὰ Ἐπισημειωτικὰ Μελετήματα Α', Ἀθήναι 1960, βλ. καὶ ὑποσημείωσιν σ. 78. Ἐπίσης βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἡ Κερκυραϊκὴ σχολή—Ἀντώνιος Μανούσος, περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία, ἔ. π., σ. 342-343.

(σ. 15 - 27) και την υπόθεση του Στοιχείου της Γέφυρας (σ. 29 - 32). Στο όπισθόφυλλο ή εἶδηση: «Ἡ συνδρομὴ γένεται κατὰ τὸ παρὸν μόνον εἰς Κέρκυραν, εἰς τὸ αὐτὸ τυπογραφεῖον ὅπου τὰ ἐκδίδει. Τῆς παρούσης συλλογῆς θὰ εὐγγη εἰς φῶς ἕνα φυλλάδι τὸν κάθε μῆνα, τὸ ὅποιο, καθὼς ἀναγγεῖλαμε, στηχίζει γιὰ τοὺς Κυρίους Συνδρομητὰς ἕνα σελλήνιο, γιὰ τοὺς μὴ και τοὺς ἔξω τοῦ Κράτους ἕνα και ἔξη ὀβολούς. Τὸ προοίμιον θέλει γένει ἀκολούθως εἰς ἄλλο φυλλάδιον».

Β. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα και διασαφηνησμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου. Φυλλάδι Α'. Εἰς Κέρκυραν τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως 1850' (Εἰς 8ον, σ. 208) Στο 2ο φύλλο ὁ τίτλος Μέρους Α'. Τραγούδια Κλέφτικα.

Πρόκειται γιὰ τὸν τόμο πού, ὅπως εἶπα παραπάνω, ἔφθασε στὰ χέρια μας μετὰ τὴν ἀρχικὴ του μορφή, δηλ. σὲ φυλλάδια, ἀπ' τὰ ὅποια τὰ 5 πρῶτα ἔχουν ὅλα 32 σ. (σ. 1 - 160). Οἱ τελευταῖες 48 σελίδες τοῦ τόμου δὲ σώζονται στὴν μορφὴ πού κυκλοφόρησαν και δὲν ἔχουμε καμμιά ἔνδειξη γιὰ τὸ ἂν ἀπετέλεσαν ἕνα ἢ περισσότερα φυλλάδια. Τὸ πρῶτο φυλλάδι τοῦ τόμου φέρει στὸ ἐμπροσθόφυλλο τὴν ἔνδειξη: Φυλλάδι Β'. Τρία ἀπὸ τὰ φυλλάδια πού ἀνέφερα—ὅσα ἔχουν ὀπισθόφυλλο—φέρουν ἐκεῖ τὴν εἶδηση: «Μὲ τὸ τρίτο φυλλάδι θέλει ἀρχήσει τὸ Δεύτερο Μῆρος τῆς Συλλογῆς δηλαδὴ τὰ Ἑρωϊκά.» Εἴμαστε λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ καταφύγουμε στὴν ὑπόθεση, νὰ δεχθοῦμε δηλαδὴ ὅτι ἢ ὁ Μανούσος εἶχε ὑπ' ὄψη του νὰ διαιρέσει τὸν τόμο αὐτὸ σὲ δυὸ μέρη (δηλ. Μῆρος Α'. Κλέφτικα και Μῆρος Β'. Ἑρωϊκά), ὁπότε ἐξηγεῖται και τὸ Μῆρος Α' τοῦ μεσότιτλου, ἢ ὅτι, μετὰ τὴ λέξη Ἑρωϊκά ἐννοεῖ ὁ Μανούσος τὰ Κλέφτικα και ὅτι τὸ ὀπισθόφυλλο αὐτὸ τυπώθηκε γιὰ τὰ φυλλάδια ἄλλου τμήματος τῆς συλλογῆς γιὰ τὸ ὅποιο θὰ μιλήσουμε πιὸ κάτω· ὁπότε εἶναι πιθανώτατο τὸ ἴδιο ἐξώφυλλο νὰ χρησιμοποιεῖται και στὰ Κλέφτικα γιὰ λόγους οἰκονομίας.

Γ. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα και διασαφηνησμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου Εἰς Κέρκυραν τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως 1850» (Εἰς 8ον, σ. 120). Στο 2ο φύλλο ὁ τίτλος Μέρους Α'. Τραγούδια Ἱστορικὰ Ἑρωτικὰ και Οἰκιακὰ.

Τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς συλλογῆς ἔφθασε σὲ μᾶς δεμένο. Οἱ σελίδες

1. Πρβλ. ΓΜ 5336, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ὁ. π. και Δ. Α. Πετροπούλου, ὁ. π.

2. Πρβλ. ΓΜ 5337, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ὁ. π. και Δ. Α. Πετροπούλου, ὁ. π.

1 - 48 αποτελούνται από τρία τυπογραφικά 16σέλιδα ενώ οι σ. 49 - 120 από τρία 16σέλιδα που εναλλάσσονται προς τρία 8σέλιδα. Ο τόμος αυτός αρχίζει με την υπόθεση του Στοιχειού της Γέφυρας ελάχιστα παραλλαγμένη (πρβλ. Α.), πράγμα που μάς δείχνει ότι ο τόμος αυτός, ή τουλάχιστον το πρώτο φυλλάδιό του, κυκλοφορεί άμέσως μετά την Απατημένη Κόρη. Την υπόθεση αυτή έρχεται να στηρίξει το ακόλουθο σημείωμα που κυκλοφόρησε—όπως προκύπτει απ' την ανάγνωσή του—μαζί με το πρώτο φυλλάδιο των Ιστορικών, Έρωτικών και Οικιακών με την μορφή λυτού φύλλου και υπάρχει στην βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη: «Μερικοί Συνδρομηταί 'ς την παραλαβή του Α' Φυλλαδίου έπαρραπονέθησαν ότι έγω έκτάνθηκα αρκετά εις την εξήγησι των λέξεων, και ότι ένα παρόμοιο έργον, άγκαλά ώφελιμώτατο, ήθελε ολιγοστέψη την ποσότητα των τραγουδιών της συλλογής μου.

Για να ευχαριστήσω λοιπόν τους Συνδρομητάς μου, και για να την πλουτίσω όσον είναι δυνατό αποφάσισα να μ'ην δώσω στο εξής την εξήγησιν εις ταίς λέξεις. Τελειωμένη όμως ή συλλογή θέλει κάμω ένα μικρό λεξικό εις 8ον μέγα, καθώς τα φυλλάδια, το όποιο να εξηγή ή ταίς διάφορες λέξεις των τραγουδιών, τόσοσιν ξέναις καθώς εκείναις όπου έχουν νόημα ή σημασία σκαιινή, και το αυτό λεξικό, όποιος το επιθυμήσει ήμπορεί χωριστά να τ' αποκτήση.

Επιθυμώντας ακόμα να γένη ή παρούσα Συλλογή μου όλη όμοια, και να μη διαφέρη το ένα φυλλάδι από το άλλο απ' αρχής έως τέλους έστοχάσθηκα να ξαναεκδώσω ένα νέο Α' φυλλάδι, και τουτό δωρεά το προσφέρω εις τους Κυρίους Συνδρομητάς μου, οι όποιοι όταν επιθυμήσουν να δέσουν εις τόμον την Συλλογή το παρόν, και όχι το διαμοιρασμένο φυλλάδι, θέλει χρησιμεύσει ως αρχή του βιβλίου. Θέλει ακόμα ξανατυπώσω το λαμπρό τραγουδι της Απατημένης Κόρης 'ς το δεύτερο ή 'ς άλλο φυλλάδι, γιατί ήθελε είναι κριμα να μ'ην εύρίσκειται 'ς την Συλλογή μας».

Αυτό το σημείωμα μάς είναι χρήσιμο για την όρθη κατάταξη των τμημάτων της συλλογής. Βέβαιον είναι πια πως ή συλλογή όλόκληρη κυκλοφόρησε σε φυλλάδια (βλέπε παραπάνω: «Θέλει κάμω ένα μικρό λεξικό εις 8ον μέγα, καθώς τα φυλλάδια...» και «όταν οι Συνδρομηταί επιθυμήσουν να δέσουν εις τόμον την Συλλογή...»).

Την ώρα που γράφει αυτές τίς γραμμές ο Μανούσος έχει ήδη εκδώσει ένα φυλλάδιο. Το φυλλάδιο αυτό είναι εκείνο που περιέχει την Απατημένη Κόρη, αφού σε τουτό μόνο το φυλλάδιο ο εκδότης «έκτάνθηκε αρκετά στην εξήγησι των λέξεων»· ο ίδιος δε στο ση-

μείωμά του, μάς λέει ότι λογαριάζει «νά ξαναεκδόση» τήν Ἀπατημένη Κόρη «γιατί ἤθελε εἶναι κρῖμα νά μὴν εὑρίσκεται ἔς τήν Συλλογή μας». Ἐπιπλέον ὁ ἐρανιστής λογαριάζει νά ξαναεκδόσει τήν Ἀπατημένη Κόρη «ἔς τὸ δεύτερο ἢ ἔς ἄλλο φυλλάδι», πράγμα πού ἀποδεικνύει ὅτι τὸ παραπάνω σημείωμα μπῆκε στὸ ἐπίσημο πρῶτο φυλλάδιο τῆς συλλογῆς. Τὸ ἐπίσημο τοῦτο πρῶτο τεῦχος, τὸ «νέο Α' φυλλάδι» τῆς ἐξηγήσεως, τὸ ὁποῖο «θέλει χρησιμεύσει ὡς ἀρχὴ τοῦ βιβλίου» δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ πρῶτο (ἐπίσημο) τοῦ τόμου Ἱστορικά, Ἐρωτικά καὶ Οἰκιακά πού ἀρχίζει μὲ τήν ὑπόθεση τοῦ Στοιχειοῦ τῆς Γέφυρας (μὲ τήν ὁποία τελειώνει τὸ ἀποκηρυγμένο φυλλάδιο πού κυκλοφόρησε πρῶτο ἀπ' ὅλα τὰ φυλλάδια τῆς συλλογῆς), δὲν περιέχει ἕμως τήν Ἀπατημένη Κόρη (πού ἀναγγέλεται γιὰ τὸ δεύτερο ἢ ἄλλο φυλλάδιο).

Γιὰ τὸ λεξικὸ πού ἀναφέρει ὁ Μανούσος στὸ σημείωμά του δὲν ἔχουμε καμμιά πληροφορία· ἡ ἔκδοσή του ἔμεινε φαίνεται στὸ στάδιο τοῦ προγραμματισμοῦ. Τὸ ἴδιο συνέβη μὲ τήν ἐπανέκδοση τῆς Ἀπατημένης Κόρης.

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε παραπάνω ἡ τελικὴ σωστὴ κατάταξη τῶν τμημάτων τῆς συλλογῆς τοῦ Μανούσου φαίνεται πὼς εἶναι ἡ ἐξῆς: Α, Γ, Β. Κατὰ συνέπεια μποροῦμε νά ἐπιφέρουμε τίς παρακάτω διορθώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863:

5336. Ὁ στ. 4 νά ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἐξῆς:

Εἰς 8ον, σ. 208. Τόμος Β'. ΓΕΝ, ΚΔ, Βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη.

5337. Ὁ στ. 3 νά ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἐξῆς:

Εἰς 8ον, σ. 120. Τόμος Α'. ΓΕΝ, ΚΔ, Βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη.

10928. Ἡ ἐξ αὐτοψίας περιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς:

★ 10928. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου. Ἐν Κερκύρα, Τυπογραφεῖον Ἐρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως. 1850.

Εἰς 8ον, σ. 32. Περιέχει τὸ Πρὶν τοῦ Προοιμίου, τήν Ἀπατημένη Κόρη μὲ σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ὄσματος καὶ τήν ὑπόθεση τοῦ Στοιχειοῦ τῆς Γέφυρας.

Παράλληλα κυκλοφόρησε, ἄγνωστο ἂν μαζί μὲ τὰ ποιήματα ἢ ἀνεξάρτητη, μιὰ ἀχρονολόγητη κριτικὴ παρουσίαση τῆς συλλογῆς τοῦ Μανούσου ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο Πολυλά (εἰς 8ον, σ. 5). Ὁ Γ. Βαλέτας!

1. Γ. Βαλέτας, Πολυλάς Ἀπαντα, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, δ. π. Ἀθήνα 1959, σ. ιστ', 85, 514, καὶ

γράφει ότι το άρθρο αυτό του Πολυλά «κυκλοφόρησε σαν ξεχωριστό φυλλάδι στα 1851 και προσκολλήθηκε σαν πρόλογος στο 6' τεύχος της συλλογής». Είναι αξιοσέπυ άπορίας πώς, ενώ η συλλογή κυκλοφόρησε στα 1850, το άρθρο του Πολυλά, που άπετέλεσε πιθανώτατα τόν πρόλογο της συλλογής, κυκλοφορεί στα 1851. Παραθέτω έδω μερικές φράσεις του Πολυλά που μάς οδηγούν έμμεσα προς τήν όρθή χρονολόγηση. Στο άρθρο του ό συγγραφέας κατακρίνει τήν στάση τών λογίων άπέναντι στο έργο του Μανούσου. 'Ο λογιωτατισμός, λέει ό Πολυλάς, «... μάς δείχνει, τήν ώρα που γράφουμε, παράδειγμα ζωντανό και τύπο φανερό της δολερής ούσίας του, με τόν τρόπο όπου δέχεται όλοένα τό πολύτιμο φιλοδώρημα προσφερόμενο του 'Εθνους άπό τόν Κύριον 'Αντώνιον Μανούσον» και παρακάτω: «... άλλοι συνδρομηταίς μόλις έδωγάν τόν πρώτο φυλλάδι για να τό κατακρίνουν ηδύραν ότι τό τραγούδι' περιείχε αισχρότηταις». Και στο τέλος: «Μάς έφάνη δίκαιο να βγάλουμε με τούτο τό 'Άρθρο μιá φωνή...» ή όποία «να έμφυχώση τόν εξαίρετο νέο, μήν τότε δειλιάσουμε τά έμπόδια όπου φέρνει μιá ενάντια ώρα αλλά να προχωρήση πάντα στο φωτισμένο στάδιον, όπου έπηρε...».

Στό δεύτερο φυλλάδιο της συλλογής τοποθετεί τό άρθρο και ό Δ. Α. Πετρόπουλος.² Δέ στάθηκε δυνατό να εξακριβώσουμε αυτή τήν πληροφορία. Είναι πάντως βέβαιο ότι ό Μανούσος σχεδίαζε να γράψει έναν πρόλογο· ό τίτλος Πριν του Προοιμίου, ό ίδιος ό διάλογος (Α, σ. 13) και ή άγγελία: «Τό προίμιον θέλει γένει άκολούθως εις άλλο φυλλάδιον», στο όπισθόφυλλο του α' τεύχους μάς πείθουν γι' αυτό. 'Από πληροφορίες άλλων έρευνητών γνωρίζουμε ότι ό Μανούσος ήταν μαζί με τόν Πολυλά στον κύκλο τών «μαθητών» του Σολωμού που ό ίδιος του υπέδειξε να φτιάξει συλλογή δημοτικών τραγουδιών.³ 'Ο Πολυλάς πάλι είχε κι' αυτός παρόμοια συλλογή που όμως έμεινε ανέκδοτη και χάθηκε μετά τόν θάνατό του.⁴

'Όταν εξέδωκε τήν συλλογή του ό 'Αντώνης Μανούσος ήταν είκοσιδυό χρονών.⁵ 'Η νεανική ήλικία του μάς κάνει να βλέπουμε με συμπάθεια τά τυχόν σφάλματα, τίς άβλεψίες ή υπερβολές που χαρακτηρίζουν τίς υποθέσεις τών τραγουδιών του.

Χριστίνα Παγώνη

1. Πρόκειται άσφαλώς για τό τραγούδι της 'Απατημένης Κόρης.

2. Πρβλ. Δ. Α. Πετροπούλου, ό. π.

3. Γ. Βαλέτα, ό. π., ιστ'. Βλ. και τήν εισαγωγή του Μαρίνου Σιγούρου,

στο 'Ιακ. Πολυλά διηγήματα και άλλα πεζά, 'Αθήνα 1916, σ. 4. 'Επίσης Γ.

Θ. Ζώρα, ό. π., Α' 115.

4. Γ. Βαλέτα, ό. π.

5. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ό. π.